

Essay

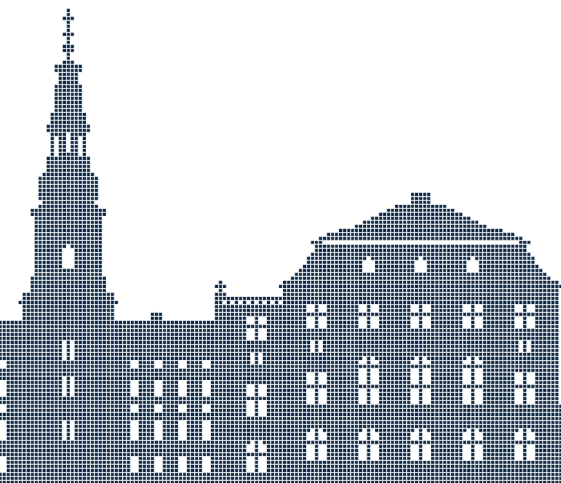
Frivillig deltagelse i foreningsliv og civilsamfund. Udviklingstræk og uligheder

Af Hans-Peter Y. Qvist, Lektor
Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet

Elisabeth Lilleøre Holstein, Ph.d.-stipendiat
Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet

Anders Bastrup Jørgensen, Ph.d.-stipendiat
Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet

Lars Skov Henriksen, Professor
Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet

Magtudredningen 2.0

Borgernes medlemskab af foreninger og frivillige indsatser i foreningslivet er en væsentlig del af medborgerskabet. Magtudredningen 2.0 (2023, 8) formulerer det på den måde, at borgernes deltagelse og engagement i blandt andet civilsamfundsorganisationer " [...] føder ind i en demokratisk samtale, hvor meninger og viden mødes, brydes og forfines".

I det lange historiske perspektiv er der næppe tvivl om, at et aktivt foreningsliv og et højt frivilligt engagement har været blandt de væsentlige forudsætninger for et "ganske levende demokrati", som den tidligere magtudredning konkluderede (Andersen, 2004). Spørgsmålet er imidlertid, i hvilken udstrækning dette stadig gør sig gældende? For at vurdere dette spørgsmål er det afgørende at forstå, hvem der deltager i civilsamfundet, og hvilken demokratisk betydning deltagelsen har. I dette korte essay giver vi et overblik over, hvad vi aktuelt ved om disse spørgsmål, og hvilke problemstillinger der er mindre godt belyst i forskningen.

I litteraturen tegnes der typisk to forbindelseslinjer mellem deltagelse i foreningsliv og demokrati. For det første hævdes det, at der er en lærings- eller socialiseringseffekt af foreningsdeltagelse, der udgør fundamentet i den demokratiske dannelse. Påstanden er, at man lærer demokratiske normer om samarbejde og deliberation ved at praktisere det i foreninger (Putnam, 1993). Hvis et samfund skal kunne håndtere kollektive handlingsdilemmaer i det store, er man nødt til at lære forhandlingens kunst i det små (Torpe, 2013). For det andet hævdes det, at civilsamfundets organisationer fungerer som indflydelseskanal for samfundets forskellige interessegrupper. Foreningssamfundet udgør en infrastruktur for demokratiet, hvorigennem borgerne har mulighed for at være repræsenteret og komme til orde i offentligheden (Warren, 2001). I et samfund med et tæt vævet foreningsliv er chancerne for, at forskellige stemmer kan gøre deres indflydelse gældende således bedre.

For at civilsamfundet og foreningslivet kan leve op til de forventninger, der er nævnt ovenfor, er det essentielt, at borgerne i samfundet har lige muligheder for at deltage. I den forbindelse er det betryggende, at Danmark sammen med de øvrige nordiske lande stadig har nogle af de højeste deltagelsesrater i verden (Qvist m.fl., 2019). Siden starten af 1980'erne har både andelen af foreningsmedlemmer og frivillige været

stigende (Espersen m.fl., 2021). I dag er ca. 90 % af befolkningen medlem af mindst én forening, og ca. 35 % af befolkningen er aktive som frivillige i foreninger og organisationer. Frivilligt engagement er afgørende for mange foreningers eksistens, idet hovedparten af foreninger udelukkende drives af frivillig arbejdskraft. Desuden er både lærings- og socialiseringseffekten af foreningsdeltagelse større, når man deltager aktivt (Wollebæk & Selle, 2002).

Mange borgere i Danmark deltager således i civilsamfundet og foreningslivet, og mange gør en frivillig indsats. Der er imidlertid også udfordringer, som kan have demokratiske konsekvenser. Neden for diskuterer vi nogle af disse.

Ulighed i deltagelsen

En væsentlig demokratisk udfordring er, at deltagelsen i civilsamfundet og foreningslivet er ulige fordelt mellem forskellige befolkningsgrupper. Der er særlig grund til bekymring for, at civilsamfundet og foreningslivet hovedsageligt fungerer som socialiseringsarena og indflydelseskanal for allerede inkluderede grupper i samfundet, mens grupper med færre ressourcer i mindre grad drager fordel af disse strukturer. Både dansk (Qvist, 2018a) og international forskning (Ma & Konrath, 2018; Musick & Wilson, 2008) viser konsekvent, at personer fra ressourcestærke grupper oftere er frivillige. Litteraturen peger på tre forklaringer på dette mønster: For det første at frivilligt arbejde ofte kræver ressourcer, f.eks. i form af viden, kompetencer eller selvtillid. For det andet at ressourcestærke personer er mere attraktive for foreningerne og har mere omfattende netværk, hvorfor de oftere modtager opfordringer til at blive aktive. Og endelig, for det tredje, at ressourcestærke grupper har flere interesser at forsvare, hvorfor incitamentet til aktiv foreningsdeltagelse er højere.

Ny dansk forskning foretaget på data fra de tre seneste frivillighedsundersøgelser viser her, at hvis marginalisering måles via tilknytning til arbejdsmarkedet og uddannelsessystemet, så falder sandsynligheden for deltagelse, jo længere tid man har oplevet arbejdsløshed. Mens sandsynligheden for frivillig deltagelse blandt personer, der ikke har oplevet ledighed de seneste 3 år, ligger på knap 40 procent, så falder sandsynligheden for personer, der har oplevet ledighed i et år eller mere, til ca. 35 procent (Holstein m.fl., 2023). Her ses også tegn på, at betydningen af ledighed for

deltagelse i civilsamfundet kumulerer over tid. Jo mere ledigheden har 'bidt sig fast', desto mindre sandsynligt er det, at man deltager i frivilligt arbejde.

På trods af disse forskelle i tilbøjeligheden til at engagere sig frivilligt er det vigtigt at understrege, at dette ikke betyder, at selv relativt ressourcetsvage grupper er fraværende i det frivillige arbejde. I Danmark viser en undersøgelse med fokus på socialt marginaliserede borgere – forstået som et komplekst samspil af forskellige sociale og sundhedsrelaterede problemer og risikofaktorer, der påvirker flere livsområder – at 19 procent af denne gruppe har udført frivilligt arbejde inden for det seneste år sammenlignet med 34 procent for den øvrige befolkning (Benjaminsen m.fl., 2022).

På trods af en vis statusselektion ind i det frivillige arbejde tegner de eksisterende undersøgelser derfor et billede af, at deltagesraterne i Danmark er relativt høje selv for grupper med relativt få uddannelses- og arbejdsmarkedsressourcer. Vi mangler dog i høj grad forskning, der kan belyse, hvilke mekanismer der hæmmer frivillig deltagelse blandt marginaliserede grupper.

Den eksisterende forskning har også i for lille omfang undersøgt betydningen af den stigning i social og økonomisk ulighed, der har kendetegnet det danske samfund over de senere år. Denne udvikling kan udgøre en væsentlig demokratisk udfordring, hvis uligheden afspejler sig i stigende forskelle i statusgruppernes deltagelse i det civile samfund. Stigende ulighed kan nemlig have betydning for, hvor egalitært det civile samfund er struktureret, både i toppen og i bunden. Når uligheden stiger, kan det medføre, at de mest marginaliserede grupper i samfundet i stadig mindre grad bliver involveret som frivillige, enten fordi de mangler overskud og kompetencer, eller fordi de overses i foreningslivets rekrutteringspraksisser (Henriksen m.fl., 2022). Hvis foreningslivet i stigende grad befolkes af ressourcestærke grupper, kan det desuden medføre en svækkelse af marginaliserede gruppers muligheder for at finde ind i og identificere sig med foreningernes fællesskaber. Forskning udført for cirka 10 år siden viste ikke tegn på stigende statusforskelle i den frivillige deltagelse (Frederiksen m.fl., 2014; Henriksen & Levinsen, 2019). Dette billede kan dog have ændret sig i takt med, at uligheden er vokset, især i toppen og bunden af samfundet.

Deltagelse blandt indvandrere

Der er også betydelig ulighed i foreningsdeltagelsen blandt indvandrergrupper i Danmark. Blandt indvandrere fra de såkaldte MENAPT-landeⁱ og øvrige ikke-vestlige lande er andelen, der aktivt arbejder frivilligt i en forening, stabil på omkring 19-24 procent jf. de seneste tre frivillighedsundersøgelser (2012, 2017 og 2020). Til sammenligning er andelen på omkring 30-34 procent blandt indvandrere fra vestlige lande og 35-42 procent blandt personer med dansk oprindelse (Jørgensen & Qvist, 2023). Der er også ulighed i foreningsmedlemskaber. Andelen af ikke-vestlige (inklusive MENAPT) indvandrere og efterkommere med medlemskab i en forening har i gennemsnit ligget omkring 52 procent fra 2012 til 2022, mens den har været omkring 76 procent blandt personer med dansk oprindelse (Udlændinge- og Integrationsministeriet, 2022a).

Tidligere forskning har vist, at forskelle i arbejdsmarkedstillknytning, indkomst, uddannelsesniveau, selvvurderet helbred og styrken af socialt netværk er væsentlige forklaringer på deltagelsesforskellene i frivilligt foreningsarbejde mellem ikke-vestlige indvandrere og personer med dansk oprindelse (Qvist, 2018b). Dog kan disse ressourceforskelle ikke alene forklare deltagelsesforskellene (Jørgensen & Qvist, 2024). I den sammenhæng viser eksperimentelle studier, i hvert fald inden for idrætsområdet, at etnisk diskrimination i adgangen til foreninger spiller en væsentlig rolle i Danmark og andre europæiske lande (Gomez-Gonzales m.fl., 2021). Der er dog fortsat behov for mere indsigt i de specifikke mekanismer, der ligger bag etnisk diskrimination i foreningslivet.

Derudover viser forskning, at kulturelle og religiøst betingede værdier og normer har betydning for nogle indvandrergruppers deltagelse. I Danmark ser vi, at piger fra MENAPT-landene har en lav tilknytning til organiseret foreningsliv sammenlignet med drengene (Udlændinge- og Integrationsministeriet, 2022b). Studier fra andre europæiske lande har koblet sådanne kønsforskelle i indvandrerbørns deltagelse i sport til kønskulturelle og religiøse normer fra deres forældres oprindelseslande (van Tubergen & Molteni, 2024; Kretschmer et al., 2023).

En af grundene til, at vi ofte interesserer os for indvandrere og efterkommeres deltagelse i foreningslivet, er den udbredte opfattelse af, at deltagelse styrker den sociale integration mellem etniske minoritets- og majoritetsgrupper. Imidlertid er denne forestilling empirisk underbelyst. Vi ved, at der er stor ulighed i foreningsdeltagelsen, men vi ved ikke meget om, hvorvidt forskellige etniske grupper deltager i de samme typer foreninger, om de har sociale kontakter i foreninger, og om de udvikler sociale bånd, venskaber og tillid i foreninger. Forskning fra Holland indikerer, at der er en overset høj grad af etnisk segregering i foreningslivet, både hvad angår frivilligt arbejde og medlemskab (van Haften, 2021; Wiertz, 2016). Det er derfor sandsynligt, at vi i Danmark står over for lignende udfordringer. Hvis disse udfordringer findes i Danmark, påvirker det også foreningslivets potentiale til at fremme læring og socialisering af demokratiske normer, som vi beskrev oven for.

Den demokratiske betydning af foreninger og frivillig deltagelse

Indtil nu har vi, baseret på litteraturen, antaget, at civilsamfundet og foreningslivet fungerer som en central socialiseringsarena og indflydelseskanal i samfundet. Men hvor stærk er evidensen egentlig for, at dette er tilfældet? Både dansk og international forskning viser robuste positive sammenhænge mellem frivilligt engagement, tillid til andre mennesker og politisk interesse (Espersen m.fl. 2021; Henriksen og Levinsen 2019). På den baggrund er der næppe tvivl om, at frivillige er mere tillidsfulde og politisk interesserede end ikke frivillige. Det er imidlertid omdiskuteret i forskningen, om sammenhængene skyldes, at folk bliver mere tillidsfulde og politisk interesserede af at deltage i foreningslivet, eller om foreninger snarere fungerer som samlingssteder for ressourcestærke personer, som allerede er tillidsfulde og politisk interesserede. International forskning, der følger de samme personer over tid, tyder på, at den sidste forklaring er væsentlig (van Ingen & van der Meer, 2016). Vi mangler dog stadig forskning, der med robuste forskningsdesign kan isolere effekterne af deltagelse i foreningslivet på tillid og politisk interesse, når man tager højde for deltagernes forskellige udgangspunkter.

En anden væsentlig diskussion drejer sig om, hvilken betydning det har, hvilken type forening man er en del af. De fleste foreninger udgør arenaer for folks fritidsliv, herunder f.eks. sportsforeninger, sangkor, teaterforeninger, spejder, jagt- og fiskeklubber.

Derimod varetager andre foreninger som politiske partier, fagforeninger, patientforeninger eller brancheorganisationer mere direkte bestemte medlemsgruppers interesser. I atter andre tilfælde varetager foreninger bestemte sagsinteresser som for eksempel humanitære organisationer eller naturfredningsforeninger. Umiddelbart kunne man derfor forvente, at det primært er foreninger med et eksplicit politisk formål, som har betydning for demokratiet. Dette er dog ikke nødvendigvis tilfældet. For det første indgår der i alle foreninger et element af samarbejde om fælles interesser, hvilket kan bidrage til, at man lærer at samarbejde i det små. Man kan endda argumentere for, at fritidsforeninger spiller en særlig rolle i at bringe mennesker med forskellig baggrund sammen, netop fordi de ikke er baseret på politiske skillelinjer, som ofte kan ekskludere bestemte grupper (Putnam, 2000). For andet kan politiske interesser også dukke op i fritids- og hobbyforeninger. Hvis byrådet f.eks. varsler besparelser på kulturbudgettet, så kan amatørteateret blive en motor for mobilisering og protest. Selvom de fleste af de daglige aktiviteter i en typisk fritidsforening formentlig ikke har betydning for demokratiet, så udgør alle foreninger i princippet en kanal for kollektiv interessevaretagelse, som kan aktiveres, når medlemmerne finder det nødvendigt. Dermed kan foreninger også spille en væsentlig rolle for det, der undertiden omtales som politisk selvtillid – altså visheden om, at man kan opnå indflydelse på vigtige beslutninger, hvis man ønsker det. Desværre mangler der stadig forskning, der kan belyse, om for eksempel fritidsforeninger og politisk orienterede foreninger spiller samme rolle for demokratiet, og i så fald hvilken rolle det er.

En sidste væsentlig diskussion drejer sig om ændringer i tilknytningen mellem foreninger og frivillige. Forskningen viser blandt andet, at de frivilliges tidsforbrug i foreningerne over de seneste årtier er faldet støt. En del af forklaringen på dette er, at færre frivillige i dag er medlemmer af de foreninger, de er frivillige i (Qvist m.fl., 2018). I den internationale litteratur beskrives dette som en del af en bredere udvikling væk fra den klassiske organisationsmodel (Hustinx & Lammertyn, 2003), hvor den enkelte har en fast tilknytning til foreningen gennem medlemskab. I stigende grad opererer foreninger og organisationer med løsere tilknytningsformer, blandt andet for at gøre det frivillige engagement lettere tilgængeligt og mere fleksibelt. Hvorvidt dette har konsekvenser for foreningernes muligheder for at socialisere medlemmer til

foreningens værdier og sikre de frivilliges loyalitet over for foreningen, er stadig omdiskuteret. Det er også omdiskuteret, hvorvidt de løsere tilknytningsformer har konsekvenser for et mere de-politiseret civilt engagement (Grubb & Henriksen, 2019). Endelig er en del nyere organiseringsformer opstået som et forsøg på at tiltrække frivillige som supplerende ressourcer til løsningen af støtte- og omsorgsopgaver i en presset velfærdsstat. Her mobiliseres frivillige således til opgaver på velfærdsstatens output-side (service) frem for til interessevaretagelse på demokratiets input-side. Hvilken betydning dette skift fra "voice" til "service" har for foreningernes demokratiske rolle er også stadig underbelyst.

Litteratur

- Andersen, Jørgen Goul (2004). Et ganske levende demokrati. Aarhus Universitetsforlag.
- Benjaminsen, L., Andrade, S. & Enemark, M. (2022). Fællesskabsmålingen 2022. En undersøgelse af livsvilkår og social eksklusion i Danmark. VIVE.
- Espersen, H.H., Fridberg, T., Andreasen, A.G. & Brændgaard, N.W. (2021). Frivillighedsundersøgelsen 2020. En repræsentativ befolkningsundersøgelse af udviklingen i danskernes frivillige Arbejde. VIVE.
- Frederiksen, M., Henriksen, L. S., & Qvist, H. P. (2014). Mainstreaming Effects on Volunteering? The Case of Denmark. *Journal of Civil Society*, 10(3), 317–334.
<https://doi.org/10.1080/17448689.2014.944685>
- Gomez-Gonzalez, C., Nesseler, C. & Dietl, H. M. (2021). Mapping Discrimination in Europe Through a Field Experiment in Amateur Sport. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1–8.
- Grubb, A. & Henriksen, L.S. (2019). On the Changing Civic Landscape in Denmark and its Consequences for Civic Action. *Voluntas*, 30, 62–73 (2019).
<https://doi.org/10.1007/>
- van Haaften, A. (2019). Do Birds of a Feather Play Football Together? A Study on Ethnic Segregation in Dutch Amateur Football. *European Journal for Sport and Society*, 16 (2), 146–163.
- Henriksen, L.S. & Levinsen, K. (2019). Forandringer i foreningsmedlemskab og frivilligt arbejde. I Frederiksen, M. (red.). *Usikker Modernitet. Danskernes værdier fra 1981 til 2017*. Hans Reitzels Forlag.
- Henriksen, L., Grubb, A., Qvist, H-P & Holstein, E. (2022). *Match. Rekruttering og fastholdelsen af frivillige i civilsamfundsorganisationer*. Aalborg Universitetsforlag.
- Holstein, E., Qvist, H-P & Henriksen, L.S (2023). Frivillighed blandt borgere på kanten af arbejdsmarkedet. I Boje, T.B. m.fl. (red.): *Gør frivilligt arbejde samfundet bedre? Nyt fra Samfundsvidenskaberne*.

- Hustinx, L. & Lammertyn, F. (2003). Collective and reflexive styles of volunteering: A sociological modernizations perspective. *Voluntas*, 14(2).
- van Ingen, E., & van der Meer, T. (2016). Schools or Pools of Democracy? A Longitudinal Test of the Relation Between Civic Participation and Political Socialization. *Political Behavior*, 38, 83–103. <https://doi.org/10.1007/s11109-015-9307-7>
- Jørgensen, A.B. & Qvist, H.-P.Y. (2023): Indvandreres integration i den frivillige sektor. I T. Boje, H. Espersen, T. Fridberg, L. Henriksen og B. Ibsen (red.), *Gør frivilligt arbejde samfundet bedre? Nyt fra Samfundsvidenskaberne*.
- Jørgensen, A.B. & Qvist, H.-P.Y. (2024). Uncovering social assimilation disparities: immigrants' volunteering in associations. *Ethnic and Racial Studies*, 1–26. <https://doi.org/10.1080/01419870.2024.2349278>
- Kretschmer, D., Lämmermann, K., Leszczensky, L. (2023). How gendered religious norms contribute to the emerging gender gap in Muslim youths' interreligious friendships. *International Journal of Intercultural Relations*, 98, 1-20.
- Ma, J. & Konrath, S. (2018). A Century of Nonprofit Studies: Scaling the Knowledge of the Field. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29, 1139–1158.
- Magtudredningen 2.0 (2023). Projektplan for Magtudredningen 2.0
- Musick, M. & J. Wilson (2008). *Volunteers. A Social Profile*. Bloomington: Indiana University Press.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Qvist, H-P Y. (2018a). *Individual and Social Resources as Causes and Benefits of Volunteering: Evidence from Scandinavia*. PhD dissertation. Aalborg: Aalborg University Press
- Qvist, H-P. (2018b). Secular and religious volunteering among immigrants and natives in Denmark. *Acta Sociologica*, 61(2), 202-218.
- Qvist, H-P., Henriksen, L. S. & Fridberg, T. (2018). The Consequences of Weakening Organizational Attachment for Volunteering in Denmark, 2004-2012. *European Sociological Review*. 34(5), 589-601.

- Qvist, H-P.Y., Folkestad, B., Fridberg, T., & Lundåsen, S. (2019). Trends in Volunteering in Scandinavia. In Henriksen, L.S., Strømsnes, K. & Svedberg, L. (Eds.). Civic Engagement in Scandinavia. Cham: Springer.
- Torpe, L. (2013). De stærke samfund. Frydenlund Academic
- van Tubergen, F. & Molteni, F. (2024). Does parental origin-country culture affect the gender gap in sport participation? A study of immigrant youth in Italy. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–19.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2024.2333875>
- Udlændinge- og Integrationsministeriet (2022a). Baggrundsnotat: Opdatering af integrationsbarometeret 2022-tal for danskkundskaber, medborgerskab, ligebehandling og selvbestemmelse.
- Udlændinge- og Integrationsministeriet (2022b). Medborgerskab 2022: Notat nr. 1: Nydanske børn og unge i foreningsidræt.
- Warren, M. (2001). *Democracy and Association*. Princeton University Press
- Wiertz, D. (2016). Segregation in civic life: Ethnic sorting and mixing across voluntary associations. *American Sociological Review*, 81(4), 800-827.
- Wollebæk, D, & Selle, P. (2002). Does participation in voluntary associations contribute to social capital? The impact of intensity, scope, and type. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 31(1), 32-61.

Magtudredningen 2.0: Essay-serien

En central del af Magtudredningen 2.0 er en bred inddragelse af forskere, hvis forskning kredser om et eller flere af magtudredningens temaer. Som led i projektet blev der i foråret 2024 afholdt 15 forskerworkshops, hvor oplægsholdere efterfølgende blev inviteret til at omarbejde deres oplæg til et essay. Essay-serien er forfatternes perspektiver på centrale tematikker for en dansk magtudredning og har forfatterne som afsender.

Dette essays er en del af tema 10 i Magtudredningen 2.0's forskningsplan: "Hvordan deltager borgerne i den demokratiske proces og civilsamfundet i det 21. århundrede?"

Et demokratisk legitimitet hviler på en oplevelse af medborgerskab. Dette tema undersøger forandringer i borgernes demokratiske engagement i den politiske proces og i civilsamfundet. Herunder undersøges uligheder og marginalisering baseret på f.eks. køn, alder, etnicitet, socialklasse og bopæl. Relevante emner kan desuden være borgere uden valgret samt grønlandere og færingeres mulighed for indflydelse. Fokus i dette tema ligger på både traditionelle deltagelsesformer via valgdeltagelse (kommunalt/regionalt, nationalt og på EU-niveau) og partimedlemskab samt nye deltagelsesformer såsom borgerhøringer og nye digitale platforme til at organisere deltagelse. Temaet dækker også civilsamsfundsorganisationernes betydning for borgernes demokratiske deltagelse og dannelse.

ⁱ MENAPT er et akronym, der dækker over lande fra Mellemøsten (Middle East), Nordafrika (North Africa) samt Tyrkiet og Pakistan.